

ЧИНОВНИШКИЯТЪ ПРОЛЕТАРИЯТЪ.

[Отъ Периодическо списание кн. XX, 1886.]

Всичко почива у насъ, всичко е въ мъртвило. Погледнете около София, и вие ще видите поля неработени, богатства неексплоатирани, фабрики, както оная за спиртъ въ Княжево, заключени. Споходете другитѣ градове, и вие ще намѣрите дюкяни затворени, занаяти пропаднали, търговия заспала. Всичко почива, само едно не спира. Огромни здания, издигнати съ милиони народни пари, сж събрали подъ стрѣхитѣ си хиляди млади сили, и постоянно работятъ. Лѣтно врѣме въ голѣмитѣ жеги тѣ наистина празнуватъ; зимѣ и пролѣтъ по нѣколко дни тѣ наистина бездѣйствуватъ; но то е само, за да сбератъ нови сили, та по-чевръсто да подкачатъ отпослѣ своята трѣскава дѣятелность. Заводи колосални, въ тѣхъ се слуша глъчъ и шумъ, когато всичко на около спи. Фабрики раскошни, тѣ прѣскаатъ стотина хиляди лева, когато всичко на около бѣднѣе. Тѣ харчатъ, тѣ шумятъ, тѣ работятъ, и всичко това, за да вадятъ — пролетарии.

Читателитѣ ни сж се сѣтили, вѣрваме. Тия фабрики сж нашитѣ гимназии. Сурова материя въ видѣ на хиляди млади момци всѣка година влиза въ тия заводи, за да се обработи. Това обработване не трае малко. Цѣли седемъ години — дали числото седемъ не е единъ споменъ отъ седемтѣ мършави крави? — цѣли седемъ години тая сурова материя се мачка, тласка се насамъ, тласка се нататкъ, ту се блъска и ту се глади, минува прѣзъ дърмони, чесалки и стѣгалки, додѣто най-подирѣ ѝ се даде послѣдното лустро, и тя се прогласи за обработена. Неодѣланитѣ млади, изпратени за учение, излизатъ „учени“.

И за какво сж способни тия „учени“? Попитайте ги, и тѣ почти съ единъ гласъ ще ви отговорятъ — за чиновници. Поговорете съ кой да е директоръ на гимназия и вие всжду

ще срѣщнете все сжщото убѣждение, че сънътъ, че ламте-нието, че амбицията речи на всички тия млади, които сж ми-нали прѣзъ гимназията, е чиновнишки постъ. И тѣй като има много повече гимназисти отколкото чиновнишки постове, и тѣй като гимназиитѣ създаватъ много повече „учени“ от-колкото Народното събрание постове, то слѣдствието лесно може да се прѣдвиди. Борбата за постъ става тѣй свирѣпа, както борбата за сжществуване. Грозниятъ характеръ на тая борба е намъ познатъ и отъ други страни. Въ нея всичкитѣ срѣдства сж свети. Ако подлизурството, унижението и кле-ветата не могатъ да имъ отворятъ вратата на нѣкое мини-стерство, изгладнѣлитѣ службогонци се присъединяватъ къмъ противната партия, и залѣгатъ чрѣзъ неумѣстна ревностъ да добиятъ право на единъ кокалъ при първия министерски прѣ-вратъ. И колкото по-бездарни сж като личности, толкозъ по-върли ставатъ като партизани. Безсъвѣстни, когато сж сити, тѣ ставатъ отчаяни, когато сж гладни. Като срѣдневѣ-ковнитѣ кондотиери, тѣ се групиратъ около политическитѣ водители и подъ знамето на нѣкоя народна идея тѣ се биятъ за народната парà. Тѣ се разполагатъ съ сждбинитѣ на пар-тията, често съ участъта на самото отечество, тѣй като рѣдки сж ония водители на партия, които могатъ да мислятъ за по-възвишени интереси, когато има толкозъ гърла да наситятъ, толкозъ охоти да удовлетворятъ. Като орли на трупъ тѣ се спущатъ, щомъ намѣрятъ полето свободно. И трупътъ въ такива случаи бива държавата. Чуйте, какво разказва единъ очевидецъ за тая пасмина хищни птици въ Испания:

„Въ испанското министерство на вжтрѣшнитѣ дѣла има около 1500 служещи и едно министерско промѣнение из-пжжда най-малко 900 отъ тѣхъ, които чакатъ, докато имъ се върнатъ пакъ господаритѣ, и тогава викътъ „стани ти, да седна азъ“ се раздава отъ ново. Сжщото става и съ другитѣ ми-нистерства. Тоя пжтъ (декември 1885) работата е да се удо-влетворятъ разнитѣ групи отъ либералната коалиция, всѣ-коя отъ които има единъ многоброенъ щабъ. Не може чо-вѣкъ да си въобрази безчисленото множество кандидати, които се прѣдставятъ и всичкитѣ отъ които увѣряватъ, че сж стари съмишленици“.

Прочетете сега и това, що пише единъ французинъ отъ Атина въ парижкия вѣстникъ Temps (12 юни 1886): „Гър-

цитѣ иматъ като насъ страстьта на чиновничеството. Затѣхъ правителственитѣ пари сж най-сладки на свѣта. Отъ тукъ слѣдва, че всѣко министерско промѣнение влѣче слѣдъ себе си едно съвършено подновяване на чиновницитѣ. Тукъ не прѣчистватъ само; отъ горѣ до долу на иерархичната стълба изваденитѣ се броятъ съ хиляди. Когато г. Делиянисъ дойде на власть, вѣстникъ „Акрополисъ“ бѣше прѣсмѣтналъ, че на 7,300 възлизаше броятъ на пажертвуванитѣ чиновници. Г. Делиянисъ тия дни падна, и стълповетѣ на вѣстницитѣ почватъ да се пълнятъ съ отчисления и зачисления. Бѣдни хорица, които ужъ сж на зѣвѣтъ отъ трѣскавицата, падатъ и тѣ. Гледамъ въ вѣстницитѣ, че заведнѣжъ сж изпждени и деветѣтъ вардача на атинската древность, Акрополисъ. Какво общо иматъ съ политиката тия клетки, полувдѣтенени старци? — Нищо. Но има други деветъ души, които чакаха падането на тѣхния патронъ, за да имъ взематъ мѣстата“.

Тази ужасна болестъ скоро ще се развие и у насъ. Никакви промѣнения въ конституцията не ще ни избавятъ, тъй като държави съ ограничена конституция като Испания и страни съ либерални форми на управление като Гърция страдатъ отъ нея. Ние трѣбва да вземемъ други мѣрки. Ако оставимъ нашитѣ гимназии да вадятъ „учени“, безъ да размислимъ, като какво ще правимъ съ тѣхъ, то скоро ще се убѣдимъ, че тия „учени“ ще бждатъ най-пагубниятъ даръ, който едно разсърдено божество може да направи на безпомощна България. Безъ оздравенъ поминѣкъ и съ доста образование, за да правятъ пакости — тѣ ще бждатъ най-опаснитѣ пролетарии, които могатъ да сполѣтятъ едно общество. И за развѣждането на тия пролетарии отговорни ще бждатъ заводитѣ, които днесъ ги приготвятъ, — нашитѣ гимназии. Отговорни ще бждатъ още ония наши народни водители, които не употребятъ нужнитѣ цѣрове, докато живеницата е още въ своя зародишъ.

Какви трѣбва да бждатъ тия лѣкове?

I.

Далечъ отъ насъ мисълта да искаме загварянето на всички държавни училища. Като разискваме единъ такъвъ важенъ общественно-економиченъ въпросъ, ние не можемъ наистина да забравимъ, че има економисти, които сж противъ

подържането на училище отъ държавата. Тезата на тия економисти отъ време на време духовито се захваща отъ г. Arthur Mangin въ стълповетъ на изредното френско економическо списание, l'Économiste français. „Защо, пита той, държавата да дава даромъ учението, а да не дава даромъ храната и дрехитъ, кжщитъ и лѣковетъ? Тия послѣднитъ сж необходимости; лишете една държава отъ тѣхъ, и вие я лишавате отъ граждани. Срѣдното и по-горното образование е раскошъ: гражданитъ и безъ него могатъ да бждатъ доста полезни членове на обществото. А ако държавата не е длъжна да доставя даромъ необходимоститъ, още по-малко е тя длъжна да дава безплатно раскошитъ. Както нѣма държавни хлѣбарници и месарници, шивачници и лѣчебници, тѣй не трѣбва да има и държавни училища. Унищожете ги, и намѣсто тѣхъ свободната конкуренция ще създаде гимназии и университети добри като държавнитъ, може-би и по-добри отъ тѣхъ. Тѣ ще бждатъ скжпи, наистина. Само оня, който може да разполага съ извѣстно състояние, ще може да праща дѣцата си въ тѣхъ. Но какво зло ще произлѣзе отъ това? Цивилизацията нѣма да пострада. Въ днешния вѣкъ на всеобщо първоначално образование, на общедостѣпни книги и вѣстници, на публични библиотеки, ни единъ гений не заглѣхва. Ще се смали само числото на ученитъ недоучени млади, които, като сж свършили гимназия или университетъ считатъ го за срамъ да оратъ земя или да шиятъ обуца, и които съ своитъ неоправдани претенции и постоянно недоволство съставятъ най-опасния елементъ отъ днешното общество.

„Държавнитъ училища единъ пжтъ унищожени, ще може да се унищожи и министерството на народното просвѣщение. Обаче неговата потрѣбностъ и тѣй не е много очевидна. Защо наистина да има министерство на народното просвѣщение, а да нѣма министерство на народното здраве? Здравето на жителитъ на една държава не е ли тѣй скжпоцѣнно, като производителенъ елементъ, каквото и тѣхното просвѣщение? Надзорътъ на народното здраве не подразумѣва само гриженето да нѣма болести; той трѣбва да разбира още гриженето за храната, за облѣклото, за кжщитъ на населението. И ако всичкитъ тоя надзоръ може да се води отъ едно отдѣление на нѣкое министерство, защо и надзорътъ на училищата да не може да се води тѣй сжщо отъ едно само отдѣление?“

Тъй проповѣдва една извѣстна економическа школа, но нѣма кой да я слуша. Напусто тя трупа аргументи връзъ аргументи, за да докаже, че държавата не е провидение, за да промишлява за всичкитѣ нужди на човѣчеството. Тъй наречената православна политическа економия се намира въ затъмнение. Науката на Рикардо и Джонъ Стюартъ Милля, на Бастиа и Жанъ Батистъ Сейя нѣма първото си обаяние. Разковничетата на манчестерската школа — *laissez faire, laissez passer* — загубиха своето дѣйствие, не се считатъ вече, че могатъ да откриватъ съкровища. Кумирътъ стои още, но стои развѣнчанъ донѣйдѣ отъ самитѣ му бивши поклонници. Принципи, които прѣди четиридесетъ години се уважаваха като евангелски правила, днесъ се оспорятъ отъ учени хора и се тъпчатъ отъ държавни мъже. Сиджуикъ въ Англия, ученитѣ сътрудници на д-ръ Густавъ Шенберговия *Handbuch der Politischen Oekonomie* въ Германия, професоръ Лавле въ Белгия, не разбиратъ вече политическата економия тъй, както я разбираха прѣди половина вѣкъ ония, които мислѣха, че нейнитѣ закони сж тъй непрѣложни, както и законитѣ на естественитѣ науки. Бисмаркъ съ своитѣ протекционистични и социалистични мѣрки, Гладстонъ съ своитѣ ирландски землевладѣтелни законопроекти, Фрейсине съ своя планъ за държавни желѣзници сж дълбоко оскърбили православнитѣ политикоекономисти. Науката на тия послѣднитѣ отъ православна е почнала да се прѣобрѣща въ практика на кривославна. Нейнитѣ догми сж захванали да миришатъ на ересъ. Тя е заприличала на школа безъ ученици на лѣкарь, отъ когото болнитѣ бѣгатъ.

Когато нѣкои отъ първитѣ съврѣменни умове, когато държавници, на които сж повѣрени сждбинитѣ на най-напрѣдналитѣ днесъ народи, се намиратъ въ невъзможность да слѣдватъ всѣкога правилата на дедуктивната политическа економия, трѣбва ли ние слѣпо да се водимъ по тѣхъ? Отговорътъ не е мжченъ за ония, които знаятъ огромната разлика, която сжществува между частната инициатива у напрѣдналитѣ народи и частната инициатива у насъ, между срѣдствата, съ които частнитѣ личности у първитѣ разполагатъ, и ония, които частнитѣ личности у насъ иматъ. Ако при всичкото развитие и богатство на нѣмци, френци и англичани, тѣхнитѣ държавни мъже пакъ намиратъ за нужно, да се подържатъ отъ

правителството учрѣждения, които политико-економиститѣ искатъ да оставятъ изключително на частната инициатива, колко повече трѣбва ние да намираме за необходима тая поддрѣжка, ние, които нѣмаме нито оная развита прѣдприемчивостъ, нито ония материални срѣдства, съ които разполагатъ напрѣднатитѣ народи? При всичкото ни уважение слѣдователно къмъ много отъ принципитѣ на економическата наука ние не можемъ безъ критика и безъ съображение на условията, въ които сме поставени, да приемемъ всичкитѣ заключения на нейнитѣ крайни послѣдователи, и това правило ние трѣбва да приспособяваме не само при обсъждането въпроси на народно просвѣщение, но и при рѣшението още на всички ония специални и економични питання, които, при отсъствието у насъ на единъ якъ индивидуализъмъ, иматъ нужда отъ държавна поддрѣжка.

Ние рѣшително отхвърляме слѣдователно идеята за унищожението на нашитѣ държавни училища. При нѣмане хора, които да ги създадатъ, и хора, които да ги поддържатъ, самоубийство би било да освободимъ държавата отъ поддрѣжка на нашитѣ срѣдни учебни заведения. Но това никакъ не ни прѣчи да се попитаме, дали тия срѣдни училища, които за сега държавата поддържа у насъ, не сж много, и дали тѣ не ще бждатъ по-полезни, ако намѣсто гимназии се прѣобърнѣха въ други специални училища.

Нека прѣсмѣтнемъ, както училищата, за които плаща днесъ у насъ държавата, тѣй и количествата, които тя иждивява по тѣхъ. Независимо отъ женскитѣ гимназии, за които не е въпросъ въ настоящата статия, въ Сѣверна и Южна България днесъ има седемъ гимназии: Софийската класическа, Ломската реална, Габровската реална, Варненската реална, Пловдивската реална, Сливенската реална и най-послѣ, ако съ свѣтското е позволено да се смѣси и духовното, Петропавловската духовна семинария. При това има шестъ второстепенни срѣдни училища: Кюстендилското, Царибродското и Силистренското трикласни училища, Свищовското търговско, Самоковското духовно и Казанлъшкото педагогическо. За всичкитѣ тия училища, които на брой се възкачватъ на злополучното число 13, двѣтѣ България прѣзъ 1886 трѣбва да иждивятъ около 775,000 лв. Освѣнъ това, държавата плаща още ежегодно 20,000 лв. на Русенската реална гимназия, други 20,000 лв. на Търновската

и 15,000 л. на Видинската. И на панагонъ българитѣ данкоплатци подържатъ още 250 степендиянти при сѣверо-българскитѣ държавни гимназии и 175 при южнобългарскитѣ. За първитѣ тѣ плащатъ 121,000 лв. ежегодно, а за вторитѣ 84,720 лева.

Всичко това ни се види намъ малко раскошно. Да имаме развитъ народенъ поминъкъ, напрѣдничаво земледѣлие, широка промишленостъ и търговия, които да абсорбиратъ, да попиватъ всичкитѣ млади, които излизатъ отъ всичкитѣ тия срѣдни учебни заведения, ние не бихме правили никакво възражение. Но при нѣмането подобни условия, подържането отъ страна на правителството 13 мжжки учебни заведения е прѣкалена щедростъ. Въ началото на настоещата учебна година въ тѣхъ е имало записани около 3800 ученици. Научени днесъ да получаватъ даромъ отъ държавата своето образование, тѣ утрѣ отъ нея ще поискатъ и своя хлѣбъ.

Тѣ ще го поискатъ толкозъ повече, че многобройни отъ тѣхнитѣ съученици го получаватъ и днесъ още отъ нея. Основаванието на стипендиитѣ при държавнитѣ училища е едно отъ най-злочеститѣ вдѣхновения на нашитѣ законодатели и отъ двѣтѣ страни на Балкана. При отсъствието на университетъ, при нѣмането по-горни специални учебни заведения, ние разбираме да се отпущатъ стипендии за странство, и то на момци само, които прѣкаратъ единъ строгъ конкурсъ. Разбира се тѣй сжщо да се дава даромъ срѣдното образование въ нѣкои извѣстни центрове на страната ни. Но да се доставя безплатно освѣнъ образованието, и жилището, и облѣклото, и храната на нѣколко привилегировани момчета, то ни се види вече да съставя неумѣстно великодушие. Тия момчета трѣбва, по теория, да бждатъ най-събуденитѣ, и не сж всѣкога най-събуденитѣ, тѣ трѣбва да бждатъ най-бѣднитѣ, и не сж никога най-бѣднитѣ. Нѣма полза слѣдователно за общото образование въ страната, а има врѣда за справедливостъта. Самоподържанитѣ ученици отъ срѣднитѣ учебни заведения сж тѣй многобройни, че държавата не само не може да очаква облага, но и си приготвя опасности още, като фабрикува на свои разноски кандидати за чиновнишки постове. Отъ друга страна и характерътъ на тия държавни храненици се ужасно изхабява, като отъ нѣжни години още имъ се счупи всѣка вилушка на лично самоупование, имъ се

вдъхне мисълта, че тѣ за всичко трѣбва да се облѣгатъ на държавата.

Унищожението на двѣ-три държавни срѣдни учебни заведения и заличението отъ бюджета на четири пети, ако не на цѣлото число степендиитѣ при държавнитѣ училища, съставятъ слѣдователно първитѣ лѣкове, които ние бихме прѣпоръчали за прѣваряние това наводнение отъ пролетарии, отъ което ние се заплашваме. Економитѣ, които тѣй ще се явятъ могатъ твърдѣ полезно да се употрѣбятъ за цѣлесъобразното прилагане ония мѣрки, къмъ разискванието на които ние сега пристъпваме.

II.

Отъ съкратяването на държавнитѣ училища и отъ заличението на срѣднообразователнитѣ стипендии ние не очакваме нѣкое значително намаление въ числото на ученицитѣ въ нашитѣ срѣдни училища. Такава е жаждата за учение, такава е привлѣкателната сила на чиновнишкитѣ блага за сега у насъ, че приливътъ отъ срѣдно-образовани юноши ще тече въ страната ни голѣмъ и буенъ, както и до сега. Необходимо нужда става слѣдователно, и за държавата и за обществото, да се дирятъ канали, прѣзъ които тоя приливъ да се изтича. Другояче задрѣстени и пристиснати, нашитѣ народни органи не ще могатъ да понесатъ натиска, който имъ се налага.

Напрѣдналитѣ народи сж намѣрили до нѣйдѣ подобни канали въ далечни прѣдприятия, въ прѣзморски колонии. Ако Англия милѣе толкова за Индия и за другитѣ си владѣния, то не е само, защото промишлеността и търговията ѝ жѣнатъ изобилни печалби въ тѣхъ; тя не оставя тия владѣния да се изчепкатъ изъ ржката ѝ още и по това, че тѣ ѝ служатъ като отверстия, прѣзъ които нейнитѣ кипещи млади сили издишатъ. Отсутствието въ британската империя на военната повинностъ позволява на младитѣ англичани да дирятъ своето щастие далечъ отъ родния си край, щомъ като свършатъ образованието си. По този начинъ Индия и много отъ колониитѣ оползотворяватъ излишнитѣ синове на Англия, които другояче биха съставили една цѣла армия учени пролетарии въ страната. И съ свойствената си практичностъ, тия млади чеда на Албиона приематъ каквито постове имъ се прѣдставятъ, колкото скромни и да сж тѣ. Мене още е на

умъ, какъ въ мое присъствие единъ лондонски професоръ на музиката се молѣше на единъ мой познайникъ англичанинъ, да издѣйствива, щото неговиятъ нѣжно възпитанъ и грижливо образованъ синъ да се приеме за коненъ жандармъ въ Капската колония. „Подѣйствивайте, моля Ви, настояваше професорътъ; не защото ми е синъ, та Ви го хваля; увѣрявамъ Ви, че той е единъ кроткъ, хрисимъ, образованъ момъкъ. Ако Ви трѣбватъ прѣпоръчителни, азъ съмъ готовъ да Ви донеса отъ херцогиня еди-коя си и графиня еди-каква си, които бѣха мои ученички“. Подиръ излизането на тоя чедолюбивъ баща, моятъ познайникъ ме увѣдоми, че не само професори, но и лордове и рицари го молили, да подѣйствива за приемането на тѣхнитѣ по-млади синове въ тоя полкъ отъ конни жандарми, който се формируваше тогава подъ командата на полковникъ Уоррена въ Южна Африка. И азъ неволно се попитахъ, дали не ще дойде врѣме, когато и нашитѣ гимназисти да бждатъ твърдѣ доволни, ако могатъ сполучи да станатъ поне жандарми.

Такова бждеще за нѣкои отъ нашитѣ гимназисти е толкова по-вѣроятно, че у насъ всѣкога ще отсъствуватъ канали подобни на ония, които напрѣдналитѣ европейци сж си намѣрили въ далечни земи. Намъ ни липсватъ още и богати търговски кжщи, като ония, които гърцитѣ иматъ разпрѣснати по тритѣ материка, Европа, Азия и Африка, и които не малко млади момци теглятъ всѣка година изъ населенитѣ съ гърци страни. Намъ не остая слѣдователно друго, освѣнъ да диримъ канали за изтичането на притекаещата маса сръдно-образовани момци въ разработванието на нашитѣ естествени богатства, въ развитието на нашето земледѣлие и нашата промишленостъ.

Врѣме е вече да обърнемъ сериозно внимание върху тоя жизненъ за насъ въпросъ. Стига сме употрѣбавали всичкитѣ си мисли, стига сме изнурявали всичкитѣ си сили въ яловата политика. Нашитѣ водители, нашитѣ законодатели, нашитѣ вѣстникари трѣбва мжжки да се завзематъ съ самата плодотворна задача — задача за повдигането на нашия народенъ поминъкъ. Нашата държава трѣбва да шавне и тя, трѣбва да направи и тя нѣщо отъ онова, което всичкитѣ съврѣменни образовани държави правятъ за економическото възраждане на страната. Безъ да взима ролята на една *État-Providence*, безъ

да става второ провидѣние, да спасява на гибель осждени занаяти, да създава негодни за страната ни промишлености, тя може да извърши много, тя може да вземе твърдѣ цѣлесобразни мѣрки, за да вдѣхне новѣ животѣ и да влѣе нова кръвь въ нашето прѣмрѣло земледѣлие и въ нашитѣ издихаещи, при всичко че твърдѣ жизнеспособни, индустрии.

Три подобни мѣрки сж отѣ най-належаща нужда.

Ние трѣбва сериозно да се занимаемъ съ прѣустройството на нашето срѣдно, специално, земледѣлческо и индустриално образование. Въпросътъ, като какви специални училища трѣбва да имаме, дѣ и какъ, трѣбва да се подложи на едно всестранно изучаване отѣ страна на всички ония що годѣ вѣщи лица, които имаме. Трѣбва да се обсъди прилежно питането, защо нѣкои отѣ тия специални училища, които имаме, като земледѣлческитѣ, не можаха да принесатъ до сега плодетѣ, които се очакваха отѣ тѣхъ. Трѣбва да се намѣрятъ и срѣдствата и хората, за да се устроятъ въ страната ни добри практически училища за всичкитѣ ония отрасли на човѣшката производителностъ, за развитието на които сжществуватъ особно благоприятни условия въ нашата страна. Практическото занаятчийско училище при Сливенската правителствена фабрика извади нѣкои ученици, които ни насърчаватъ въ убѣждението, че тоя типъ практически училища е най-сгодниятъ за нашата страна. Но ние не трѣбва да имаме прѣдъ очи само нашата кратковрѣменна практика. Ние трѣбва да се ползуваме и отѣ практиката на другитѣ народи. Филоматическото дружество въ Бордо ще има тая есенъ конгресъ отѣ прѣдставители на всичкитѣ образовани народи върху техническото образование по цѣль свѣтъ. Защо да не пратимъ и ние въ тоя конгресъ двама наши техници българи, за да чуятъ отѣ близо това, що има да се каже тамъ върху тоя толкова интересенъ и за насъ въпросъ? Никакви жертви не трѣбва да ни се свидятъ. Економитѣ, които ще произлѣзатъ отѣ съкратяванието на другитѣ срѣдни държавни училища и отѣ намалението на стипендиитѣ, ние можемъ смѣло да посветимъ на развитието на нашето техническо образование. Съ напрѣдванието на нашитѣ специални училища ще порасне и числото на тѣхнитѣ ученици. Тия послѣднитѣ не ще до тамъ да ламтятъ за чиновнишки постове; опитътъ ни е доказалъ, че при всичко, че нѣкои наши земе-

дѣлци и техници сж ставали сѣдии и финансисти, тѣ съ удоволствие се еманципиратъ отъ чиновнишкитѣ окови и прибѣгватъ пакъ къмъ своитѣ специални занаятия. Любовта къмъ практическия животъ на тия възпитаници не ще остане безъ влияние и върху характера на другитѣ ни сръдно-образовани момци: тѣхната вѣщина силно ще съдѣйствува за развитието на народния ни поминѣкъ, който отъ своя страна ще отвори нови канали на нашитѣ гимназисти.

Но това развитие ние не можемъ да очакваме само отъ добрѣ наредени технически училища. Ние трѣбва да вземемъ и други мѣрки за насърчението на нашето земледѣлие и нашата промишленостъ. Нашето земледѣлие и сродното съ него скотовѣдство трѣбва да станатъ прѣдметъ на особнитѣ грижи на всичкитѣ наши рѣководещи крѣгове. Тѣхната главна задача трѣбва да бжде да доставятъ всевъзможни улеснения, всевъзможни насърчения на ония скромни труженици, на ония непретенциозни производители на богатство, които ще създадатъ единъ день величието на България чрѣзь оране и копане земята и чрѣзь вѣдене добитѣкъ. Прѣди години още знаменитиятъ историкъ на Византия, покойниятъ Финлей, пишеше отъ Атина въ лондонския Т а й м с ъ, че Балканскиятъ полуостровъ ще принадлежи на оня отъ неговитѣ народи, който залегне да го завладѣе чрѣзь земледѣлие. Ни единъ отъ балканскитѣ народи нѣма такива блѣстещи шансове въ това отношение както нашия. Българинътъ има трудолюбие, има способностъ за асимилирвание, радва се на изреденъ климатъ, радва се най-послѣ и най-главно на плодородна земя, която не принадлежи другиму. Какви по-благоприятни условия искате за едно цвѣтуще земледѣлие и едно развито скотовѣдство? Дайте му необходимото подкрѣпление сега, когато почва новия си економически животъ, и вие ще видите, какъ той ще напрѣдне. Доставете му нови сѣмена, нови породи животни, покажете му по-осъвършенствуванни способности за работене земята и вѣдене добитѣкъ, улеснете му купуванетоъ нѣкои необходими машини, не го прѣтоварвайте съ данѣци, дайте му сръдства за съобщения, отворете му пѣтища за изнасяне неговитѣ храни, неговитѣ вина и неговия добитѣкъ, и вие ще се почудите, какъ той ще наякне и се развие и обогати. Устройте земледѣлчески изложения, и награждавайте ония, които сж се отличили въ тѣхъ. Възстано-

вете честъта на тия два западнали, но прѣлестни близнака, земледѣлието и скотовѣдството, и вие ще видите, какъ много отъ нашитѣ образовани млади ще имъ простратъ ржцѣ и ще попросятъ отъ тѣхъ своя поминѣкъ и напрѣдѣкъ.

Успоредно съ насърчението на нашето земледѣлие, трѣбва да върви и насърчението на нашата индустрия. Ние не разбираме голѣмата индустрия, за която почва у насъ не сжществува. Ние вече казахме, че споредъ насъ грѣшка ще бжде, ако правителството се помжчи изкуствено да създаде негодни за страната ни промишлености. Но като изключимъ тия промишлености, намъ оставатъ разни отрасли отъ индустриалната дѣятелность, които твърдѣ успѣшно могатъ да се развиятъ у насъ, и които трѣбва да се развиятъ, защото другояче често произведенията на нашитѣ земледѣлци и нашитѣ скотовѣдци не ще има, дѣ да се дѣватъ. Нашитѣ храни ще гниятъ, нашитѣ вълни ще плуятъ, нашитѣ крави ще се продаватъ по 20 лева едната, ако ние не се научимъ да правимъ сами своя спиртъ, своитѣ сукна, своитѣ по-осъвършени масла и сирене. За обработването на тия и тѣмъ подобни наши сурови материи, по-прѣдприемчивитѣ духове у насъ трѣбва да могатъ да разчитатъ на едно всестранно подкрѣпение отъ страна на нашитѣ власти. У насъ трѣбва скоро да се гласува единъ законъ по подражание на оня, който тая година се разисква въ ромжнската камара. Споредъ тоя ромжнски законъ всѣкой, който създаде единъ заводъ съ капиталъ отъ 25,000 л., има право да иска безплатно 5 хектара (около 60 уврата) правителствена земя, съ водна двигателна сила въ нея. Той се радва при това на слѣднитѣ привилегии: а) не плаща прѣвъ 15 години никакъвъ държавенъ или общински данѣкъ; б) внася отъ странство безъ мито всичкитѣ нужни машини; в) внася безъ мито и сурови материи, ако сжществуещитѣ въ страната не сж достатѣчни за неговата фабрика; г) прѣкарва съ намалени цѣни всичкитѣ си стоки по държавнитѣ желѣзници; д) когато изнася вѣнъ отъ страната своитѣ фабрики, връщатъ му се каквито мита е билъ платилъ при внасянето суровитѣ материи и е) неговитѣ произведения задължително се прѣдпочитатъ за всичкитѣ държавни или общински доставки, дори и ако сж съ 5 на сто по-скжпи отъ чуждитѣ. Послѣдната привилегия сжществува и у насъ сега, и благодарение ней можа тая година да вземе

часть отъ доставката на сукна и нашето сливенско индустриално дружество. Но ние трѣбва да обсъдимъ дали не е дошло врѣме да доставимъ и други условия на нашата млада индустрия, за да ободримъ слабия ѝ духъ и укрѣпимъ нѣжнитѣ ѝ мишци срѣдъ жестоката борба за сществуване, за економическо завоевание — *der Kampf um die Absatzgebiete* е послѣдното ѝ нѣмско име — която е обзела цѣлия промишленъ свѣтъ.

Една капитална важностъ въ това отношение има и третата мѣрка, която ние ще прѣпоръчаме. Ние трѣбва да изучимъ внимателно и основателно въпроса на митнишкитѣ си тарифи съ другитѣ държави. Тарифната война, която отъ 1 юли насамъ е избухнала между Австрия и Ромжния ни показва, каква важностъ другитѣ съсѣдни намъ държавици отдаватъ на тия економически питання. Ромжния, при всичката си слабостъ, при всичката си нужда отъ благоволенieto на нѣкои сили, и въ дунавския и въ митнишкия въпросъ показва, че тя притежава онова сърце, което прави, било политически, било економически, народитѣ самостоятелни. Чрѣзъ новитѣ си спогодби съ Швейцария и Франция тя отвори единъ новъ пжтъ за економическата самобитностъ на балканскитѣ народи. Ние трѣбва да тръгнемъ по тоя пжтъ. Изъ новитѣ митнишки тарифи, които рано или късно ще сключимъ, ние трѣбва да извадимъ всичкитѣ ония произведения, които могатъ да ставатъ у насъ. Ние трѣбва да си запазимъ правото да ги облагаме съ такова мито, каквото нашитѣ интереси, интереситѣ на производителитѣ ни и ония на потрѣбителитѣ ни, ни посочатъ. Да се задължимъ да пропусчаме съ 8⁰/₀ мито нѣкои произведения, които можемъ и ние да фабрикуваме, като спирта напримѣръ, ще бжде прѣстѣпление. Ние трѣбва да изключимъ подобни стоки, като направимъ отстъпки върху такива фабрики, които не ставатъ у насъ. И въ замѣна на тия отстъпки ние трѣбва да поискаме подобенъ свободенъ пропускъ за нѣкои наши произведения. Прѣдъ Австрия, напримѣръ, ние трѣбва да настоямъ да пуца въ държавата си нашия добитѣкъ, както го е пуцала прѣди години. Прѣдъ Сърбия трѣбва да налегнемъ да пуца съ умѣрено мито нашитѣ гайтани, нашитѣ шаяци и нашитѣ берковски и чипровски килими. И ако сполучимъ, ние ще насърчимъ не само скотовѣдството си и индустрията си, но ще

насърчимъ още и търговията си. Съ тия мърки ние ще почистимъ и разхубавимъ три буреняса ли днесъ пжтя, за да конкуриратъ съ оная тѣсна и крива пжтека, по която за сега толкозъ образовани млади се тласкатъ и бутатъ съ цѣль да добиятъ едно чиновнишко кресло.

Като едно второстепенно сръдство за намалението на кандидатитѣ за чиновници не би било злѣ да се прѣпоржча и уменшението на самитѣ чиновнишки кресла. Колкото по малко постове има, толкозъ по-малко изкушения сжществуватъ за младитѣ службогонци. Г-нъ де Лавле съвѣтва сърбитѣ да намалятъ числото на своитѣ окржзи. Неговиятъ съвѣтъ заслужава да се чуе и отъ насъ. Защо ни трѣбватъ 17 окржга въ Сѣверна България и 6 въ Южна? Белгия съ своитѣ 5,800,000 жители не върши ли си работата само съ 9 окржга? Ако младитѣ англичани сравнително малко ламтятъ за държавни постове, една отъ причинитѣ не е ли и тая, че човѣкъ въ Англия току-речи не вижда чиновникъ? Понамалете случаигѣ, въ които единъ младъ вижда, какъ се разполага единъ префектъ, и вие ще намалите и охотницитѣ за попрището, което води къмъ префектурата.

III.

До тукъ ние разисквахме цѣроветѣ, които нашитѣ управители и нашитѣ законодатели могатъ да употребятъ за оборванието на угрожаещия и насъ чиновнишки пролетариятъ. Послѣднитѣ си редове ние отправяме къмъ ония, изъ чиито ржцѣ излизатъ тия бждещи пролетари, къмъ нашитѣ учители.

Тѣмъ е вѣвѣрено образованието не само на ума, но и на волята на хиляди млади. Нека тѣ залегнатъ тѣй да изпълнятъ това свое възвишено послание, каквото да създадатъ една силна воля у своитѣ ученици: силна, за да може да устои на всичкитѣ изкушения на чиновнишкия животъ, силна, за да умѣе да си пробие пжть и въ други поприща. Забѣлжжително е, че речи всичкитѣ момци съ слаба воля, слѣдъ излизането си изъ училището, се мжчатъ да станатъ чиновници. Тѣмъ това поприще прѣдставя най-малко случаи, въ които волята трѣбва да се бори съ дѣйствителноститѣ на живота, една нищожна доза отъ самостоятелно усилие, едно сладко самозаличение. Тѣ блаженствуватъ въ него, когато могатъ да постигнатъ чиновнишката нирвана—максимумъ възнаграждение съ ми-

нимумъ прѣчки за оборване. Противъ тая наклоность къмъ слабоволие нашитѣ учители могатъ много и много да направятъ. Нека насочатъ волята на своитѣ ученици къмъ мъжки идеали; нека имъ вдѣхвватъ идеята, че учението налага на човѣка свещения дългъ да се бори за своя хлѣбъ не само съ конкурентитѣ за единъ и сѣщи постъ, но и съ дѣйствителнитѣ задачи, които животътъ прѣдставя. Въ гимназията, въ училището още нашитѣ млади трѣбва да се проникнатъ съ убѣждението, че чиновнишкиятъ напрѣдъкъ не е нищо при блаженството, което единъ самостоятеленъ труженикъ по развитието на народното вещественно и умствено богатство черпи въ съзнанието на едно честно и успѣшно работене. Надъхайте всичкитѣ момци, които влизатъ изъ училищата ни, съ това понятие, и вие малко ще има да се боите отъ оня „учень“ полетариятъ, който е станалъ такъвъ бичъ и такава египетска рана за нѣкои други страни. Опълчете ги и умствено и нравствено за голѣмата борба на съществуванieto, отворете имъ нови пътища и нови канали, и въпросътъ, който ние зададохме въ началото на статията си — какво ще правиме нашитѣ „учени“? — не ще бжде вече въпросъ. Тѣ ще бждатъ солта на нашата земя, квасътъ, чрѣзъ който ще се подигнатъ всичкитѣ ония отрасли на народната дѣятелность, които единъ день ще направятъ България богата и блажена.
